

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПРОТИДІЯ КСЕНОФОБІЇ В ІСТОРІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент IV курсу 12-482з групи
Спеціальності 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»

Ткаченко Володимир Леонідович
Керівник: к.і.н., доцент Капарулін Ю.В.
Рецензент: д.ю.н., професор Галунько В.В.,
голова ГО «Академія адміністративно-
правових наук

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Поняття про ксенофобію та її різновиди	5
1.1. Явище ксенофобії та її сутнісне тлумачення.....	5
1.2. Етнофобія, гомофобія, антисемітизм, сексизм, ісламофобія та ромофобія, як різновиди ксенофобії.....	5
РОЗДІЛ 2. Прояви ксенофобії в Україні	9
2.1. Расовий профайлінг.....	9
2.2. Мова ворожнечі.....	10
2.3. Злочини ненависті.....	12
РОЗДІЛ 3. Форми і методи протидії ксенофобії	14
3.1. Запобігання ксенофобії в контексті суспільної безпеки.....	14
3.2. Протидія поширенню ксенофобії і шовіністичних поглядів...18	
3.3. Нормативне забезпечення.....	19
ВИСНОВКИ	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	28

ВСТУП

Явище ксенофобії є одним із викликів стабільного розвитку країн в сучасний період. У своєму широкому тлумаченні воно означає страх перед незнайомими особами. Прояви ксенофобії є об'єктом дослідження для спеціалістів різни галузей, як от політологів, правників, істориків, соціологів, психологів тощо. Ксенофобія виступає як антонім поняття толерантності і проявляється у негативному ставленні до певних етнічних, соціальних, релігійних та інших груп.

Актуальність теми визначається тим, що за останні десятиліття в Україні фіксуються показники, які свідчать про зростання злочинів скоєних на ґрунті расової або національної ненависті. Таким чином, спостерігається збільшення ксенофобських настроїв.

За інформацію Державного комітету України у справах національностей на території України проживають представники понад 130 народів. Завданням держави є забезпечення для них рівних прав і можливостей, а у разі необхідності захисту від ксенофобських замахів.

Метою цього дослідження є визначення поняття ксенофобія, вивчення цього явища в історії незалежної України та визначення шляхів протидії їй в сучасних умовах.

Завданням дослідження є вивчення досвіду та характеристика українського законодавства у сфері протидії явищу ксенофобії в українському суспільстві. Для цього передбачається: вивчення теоретичної бази, основних понять і термінів, які характеризують об'єкт дослідження; ознайомлення із загальною та спеціалізованою літературою та іншими видами інформаційних джерел; систематизація нормативної бази; пошук та розгляд конкретних прикладів прояву ксенофобії в історії незалежної України; співставлення підходів щодо протидії ксенофобії в Україні з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що потребують особливого правового регулювання. *Предметом дослідження* є вивчення явища ксенофобії в історії незалежної України та визначення шляхів протидії цьому негативному явищу в житті суспільства.

До проведення дослідження залучено ряд загальнонаукових та конкретно-наукових *методів* юриспруденції. Теоретичний метод передбачає збір та систематизацію загальних знань про явище ксенофобії. Емпіричний метод дає можливість спостерігати за конкретними проявами ксенофобії в Україні тим самим підтверджуючи теоретичний матеріал. Метод збору правової інформації дозволяє залучити до роботи та провести аналіз комплексу офіційних нормативних актів, а також даних державної статистики, що дають юридичну оцінку явища ксенофобії.

Практичне значення одержаних результатів має як теоретичну так і практичну складову. Одним з результатів роботи є демонстрація динаміки прояву ксенофобії упродовж останніх 30 років української історії. На основі цих висновків ми надалі можемо вивчати фактори, які впливають на рівень ксенофобії в Україні та світі. Також, результати роботи можуть виконувати прикладну функцію, а саме використовуватись в освітній діяльності для підготовки навчальних занять, спеціалізованих курсів та інших науково-просвітницьких заходів.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ПРО КСЕНОФОБІЮ ТА ЇЇ РІЗНОВИДИ

1.1. Явище ксенофобії та її сутнісне тлумачення

Коріння явища ксенофобії полягають у неприйнятті «феномену іншого», що в свою чергу може проявлятися у расизмі, упередженості, ворожості. Конфлікти на цьому ґрунті фіксувалися упродовж всієї історії людства, а ксенофобія була частиною життя будь якого суспільства.

До сьогодні немає єдиного визначення ксенофобії. Її тлумачення варіюється в залежності від використання істориками, правниками, представниками ЗМІ тощо. Відсутнє і її єдине визначення у вітчизняних правових джерелах.

У перекладі з давньогрецької мови «ксенофобія» визначається як «страх перед чужим». В довідковій літературі знаходимо наступне значення: «1) нав'язливий страх перед незнайомими особами; 2) ворожість, нетерпимість, ненависть та презирство до осіб іншої віри, культури, національності, до іноземців, представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, чужого, незвичного. В першому наближенні, ксенофобія являє собою будь-який постійний, ірраціональний чи надмірний страх (ненависть) до іноземців або до осіб, які на них схожі» [19, с. 8-9].

Ксенофобія є багатоплановим явищем та містить у собі різні аспекти, як от історичні, філософські, політичні, біологічні, соціальні, психологічні тощо. Якщо розглядати ксенофобію з біологічної точки зору, то вона виступає як природній захист людини та суспільства від потенційно небезпечної загрози чужого та невідомого. Можна сказати, що це є проявом природнього інстинкту самозбереження. Із розвитком цивілізації, світ довкола став безпечнішим, однак явище ксенофобії не

пішло у минуле. Разом із тим, лишився страх перед чужинцями притаманний як окремим особам так ц цілим соціальним групам. Тому, як в ХХ ст. так і в сучасному світі залишаються такі прояви ксенофобії як расизм, ромофобія, антисемітизм, гомофобія, негативні стереотипи відносно представників різних народів, дискримінація мігрантів та біженців тощо [19, с. 9-10].

За якими ж критеріями інший стає чужим? Це не завжди расові або етнічні ознаки. «Чужинців» визначають за соціальними, гендерними, економічними й іншими відмінностями. Наприклад, люди хворі на СНІД, інваліди або безхатьки можуть бути поставлені за межу соціуму. Тут у свою гру і вступає ксенофобія. Маскуючись під спосіб захисту від зовнішніх загроз вона здатна спричиняти деструктивні зміни суспільного розвитку [19, с.10].

Таким чином, поява ксенофобії пов'язана з особливостями людської психології, шляхом прийняття певних наборів упереджених думок. В цьому багато дослідників вбачають природу війн і конфліктів, адже ксенофобія не є одностороннім явищем, вона породжує систему антагонізмів. Створюючи небезпечну напруженість у суспільстві вона може спричиняти протистояння і конфронтації. Стокгольмський міжнародний інститут досліджень провів дослідження за результатами якого 70% військових конфліктів на планеті мали етнічний чинник. Отже, ксенофобія, незалежно від форми прояву, залишається небезпечним викликом для сучасного світу й навіть має власних рушіїв.

1.2. Етнофобія, гомофобія, антисемітизм, сексизм, ісламофобія та ромофобія, як різновиди ксенофобії

Одними з основних різновидів прояву ксенофобії в сучасному світі є ісламофобія, ромофобія, етнофобія, гомофобія, антисемітизм та сексизм. Наприклад, ісламофобія, як особливо гостра проблема, постала

після подій 11 вересня 2001 року у США. Доті відбулися терористичні акти, які породили масовий страх перед представниками мусульманського віросповідання. Антисемітизм упродовж останніх століть світової історії перетворився на систему забобонів щодо життя єврейської громади доходючи до крайніх форм ненависті, як Голокост в роки Другої світової війни. Найбільш уразливими групами в багатьох країнах Європи сьогодні, експерти вважають ромів. Саме вони стають об'єктом дискримінації в різних формах (не прийняття на роботу; небажане сусідство тощо), мають низький рівень життя та є чи не найменш захищеними у правовому плані.

Різновидом гендерної дискримінації, тобто за ознакою статі, є сексизм. В Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 2005 року дається її визначення: «це дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків». Мета цього закону полягає у досягненні: «паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України» [4, с. 22-23].

На порядку денному, також, розповсюдження дискримінації за гендерною або сексуальною ознаками. Наприклад, останні роки спостерігається поширення такого різновиду ксенофобії як гомофобія, тобто вороже відношення до гомосексуалів. Цікаво, що Україна була першою з пострадянських країн яка декриміналізувала гомосексуальні

зв'язки. Однак, про визнання якихось громадянських прав за гомосексуалами не йдеться [5, с. 21-22].

Нетерпимість до «нших» широко виражена у расизмі, під яким розуміють свідоме чи несвідоме переконання у перевазі однієї раси над іншою. Ідея «вищої» та «нижньої» рас неодноразово призводила до гуманітарних катастроф. Сама ідея, того, що якась раса має посідати домінуюче місце лише через вроджені особливості її представників, є неприйнятною в сучасному світі. Хоча проблема далека то остаточного вирішення.

Таким чином, у світі існують різні прояви ксенофобії, які об'єднуює ідея страху та упередження щодо різних соціальних груп за ознаками етнічності, релігії, гендеру або сексуальної орієнтації. Ксенофобія лишається викликом для сучасного світу боротьбу із яким варто почати із глибинного вивчення цього явища.

РОЗДІЛ 2

ПРОЯВИ КСЕНОФОБІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Расовий профайлінг

Під профайлінгом розуміють оперативні дії співробітників правоохоронних органів спрямованих на ідентифікацію осіб, яких запідозрено у вчиненні правопорушення.

У рекомендаціях Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) подано визначення терміну «расовий профайлінг»: «Використання правоохоронними органами, без об'єктивних та розумних підстав, таких ознак як раса, колір шкіри, мова, релігія, громадянство або національне чи етнічне походження при контролі, стеженні або розслідуванні». Таким чином, це є різновидом дискримінації, що ґрунтується на етнічно-расових негативних стереотипах. Прикладом може слугувати затримання особи та переміщення її до відділу поліції для перевірки інформації лише через ознаки іноземної зовнішності [19, с. 27-28].

Расовий профайлінг є порушенням прав людини. Одночасно, він є проявом ксенофобії. Зрозуміло, що, сама зовнішність вихідця з країн Азії, або іншого регіону, не може бути підставою для підозри особи у правопорушенні і не може бути приводом для затримання. Тож, расовий профайлінг розглядається як постійний зв'язку між расою, національністю і правопорушенням. Варто наголосити, що в жодному нормативному документі, який регламентує діяльність правоохоронних органів, немає статті, згідно якої службовці зобов'язані або мають право зупиняти, затримувати чи дактилоскопіювати будь-яку особу на підставі її расової, етнічної, національної належності. Така практика є незаконною та антигуманною, проте такі випадки періодично фіксуються. Наприклад, вранці 24 січня 2008 року, близько 6.00,

співробітники міліції в Ізмаїлі (Одеська область) затримали (вивезли зі своїх домівок) усіх ромів до головного управління міліції. На місці правоохоронці зробили фото та зняли відбитки пальців усіх затриманих [19, с. 30].

Подібні випадки, не є унікальними. Зазвичай вони не закінчуються спробами відстояти свої права, адже потерпілі бояться повторених затримувань та подальшого переслідування.

2.2. Мова ворожнечі

Дослідження явища мови ворожнечі розпочалося західними соціологами в середині ХХ ст. Науковці дійшли висновків, що необхідно постійно контролювати мову політиків або ЗМІ на предмет вияву агресивних меседжів. Така мова, може стати джерелом суспільного розколу або розпалення ворожнечі. Одним з останніх прикладів подібної поведінки можна назвати промови президента США Д. Трампа до своїх прихильників, що призвело до штурму Капітолію та людських жертв. Hate speech, за визначенням «Міжнародної амністії» - це «будь-яке вираження з елементами заперечення принципу рівності всіх людей у правах». Отже вона описує, зіставляє та оцінює групи людей та якості окремих осіб на підставі їх належності до тієї або іншої групи. Висновок до якого призводить мова ворожнечі містить квазінаукові тези про об'єктивну сторону життя цивілізацій, культур, рас, народів та інших груп [19, с. 33-34].

У Роттердамській хартії Ради Європи «Охорона правопорядку силами поліції в поліетнічному суспільстві» (1996 р.) зазначається: «Поліція повинна визнати, що поширення засобами масової інформації неточних відомостей і стереотипів самим негативним образом відбивається на відношенні населення до етнічних меншин... Потрібно мати на увазі небезпеку концентрації уваги на даних про рівень

злочинності в групах етнічних меншин... Існує небезпека навішення кримінального ярлика на всю етнічну меншину. Стереотипні уявлення про криміналізованість етнічних меншин, швидше за все, будуть підхоплюватися популярною періодикою та іншими ЗМІ» [19, с. 34].

За останні десятиліття в українських ЗМІ або центрах зв'язків правоохоронних органів із громадськістю зустрічаються ксенофобські вислови, як от «грузини-крадії», «татари-зрадники», «цигани-шахраї», «африканці-наркоторгівці» тощо. Вони характерні для непрофесійно підготовлених матеріалів та повідомлень ЗМІ. З часом, у свідомості громадян вони набувають сталого значення і формують негативні стереотипи. Навіть, якщо фіксувалися підстави для правопорушень, вони не мають спиратися на походження особи. Такі вислови є прямою дискримінацією, хоча іноді їх свідомо використовують праворадикальні угруповання [19, с. 34].

З рештою, серед громадськості, державних службовців і співробітників правоохоронних органів укорінюється думка про існування «етнічних злочинних угруповань», які мешкають в Україні. Ніби кожен з етносів має схильність до скоєння певного ряду правопорушень.

З оцінками моніторингу тридцяти п'яти друкованих українських ЗМІ, проведених дослідницьким центром «Інтеграція і розвиток» встановлено, що більшість із них активно використовують і транслюють стереотипи і матеріали ксенофобського характеру. Зокрема, зустрічаються неприпустимі вказівки на національність підозрюваних у злочинах та правопорушеннях. Це формує у читачі негативні образи певних спільнот [19, с. 35].

Згідно моніторингу, етнічна приналежність часто вказується некоректно в історичних статтях, матеріалах присвячених певним особам і навіть в рекламних матеріалах. Більше того, чимало проявів ксенофобії ховаються за ніби політкоректними формами вираження

думок. Наприклад, додається зайва інформація, як то колір шкіри. Такі тенденції характерні більше для регіональної преси ніж загальнонаціональних ЗМІ. Хоча є і виключення. Неодноразово виникали дискусії довкола публікації Міжрегіональної Академії Управління Персоналом, які містяться у її виданнях «За вільну Україну», «Персонал-плюс», «Українська газета-плюс» тощо [19, с. 36].

2.3. Злочини ненависті

За оцінками спеціалістів, щорічно в Україні відбувається не менш ста дев'яноста злочинів, вчинених на основі ксенофобії. Відповідну статистику розпочали вести не так давно. Рішення про облік таких злочинів було затверджено вказівкою Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України №11/128 від 06.02.2009. Відтоді ведеться облік злочинів скоєних на основі расової, національної або релігійної нетерпимості. Звичайно, подібні злочини фіксувалися і раніше, наприклад 25.06.2008 Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Ніна Карпачова повідомила УНІАН, що упродовж 200 року в Україні було іноземців було здійснено «35 расистських нападів, з них 15 вбивств» [19, с. 37-38].

Міжнародні та вітчизняні правозахисні організації проводили моніторинг злочинів на расовому ґрунті за період 2002-2007 рр.. За підсумками їх роботи виявилася негативна тенденція. Кількість правопорушень і злочинів у зазначений період збільшилася з 604 до 1178.

У лютому 2008 року набув розголосу акт вандалізму вчинений у Криму в наслідок якого було знищено 220 надгробних плит на мусульманському кладовищі в с. Уварівка. Подібний випадок було зафіксовано у квітні того ж року в с. Чистеньке де було пошкоджено 38 плит. За результатами розслідування за участі Головного управління

СБУ були встановлені всі особи причетні до цих протиправних дій. Відповідно, було порушено кримінальні справи за ст. 297 «Наруга над могилою», Кримінального Кодексу України. В квітні 2008 р. було порушено кримінальну справу за ст. 297 КК України («Наруга над могилою»), але прокуратура Сімферопольського району перекваліфікувала зазначену справу на ст. 161 КК України («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії»), після чого її було передано у провадження до органів прокуратури.

І ще один випадок злочинів ненависті відбувся 28 січня 2009 р. в промисловій зоні Києва де було підпалено ромський табір, який знаходився на місці колишнього звалища 3 роки. Невідомі підпалили табір, згоріли практично всі бараки. Пожежники не приїхали до міста пожежі, черговий по Дарницькому РВ, повідомив, що вони по даному питанню інформації не мають, викликів міліції щодо підпалу не було [19, с. 38].

Таким чином, злочини ненависті представляють собою особливо агресивну форму прояву ксенофобії, що може загрожувати майну, або навіть життю дискримінованої групи.

РОЗДІЛ 3

ФОРМИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ КСЕНОФОБІЇ

3.1. Запобігання ксенофобії в контексті суспільної безпеки

Проблема запобігання расизму та ксенофобії стоїть на повісті дня в Україні. Це, зокрема, пов'язано із ростом рівня поліетнічності населення через глобальні міграційні процеси. Актуальність цього завдання тим гостріша, що негативні тенденції у відповідній сфері останнім часом посилюються. Так, щорічний моніторинг громадської думки, який проводить Інститут соціології НАНУ, свідчить про погіршення ставлення громадян України до людей інших національностей. Вимірювання із застосування шкали Богардуса [Національна дистанція визначається за семибальною шкалою за відповідями респондентів на запитання щодо готовності допустити представників тієї чи іншої національності як членів сім'ї (1 бал), близьких друзів (2 бали), сусідів (3), колег по роботі (4), мешканців України (5), відвідувачів України (6), або ж не допускати їх в Україну (7 балів)] доводять, що впродовж 1992 – 2008 рр. істотно зросла дистанційованість мешканців України практично від усіх національностей. Відповідно до індексів національної дистанційованості, населення України ставиться толерантно (менше 4 балів за семибальною шкалою), тобто готове допустити як членів родини, близьких друзів, сусідів лише етнічних росіян, білорусів, а також закордонних українців. Згоду прийняти як колег, мешканців країни (4 – 5 балів) респонденти продемонстрували до поляків та словаків, ставлення до яких можна охарактеризувати як відособленість. Однак щодо більшості національностей індекс дистанційованості перебував у діапазоні 5 – 6 балів, що можна вважати показником ізолюваності, небажання бачити представників відповідних етнічних

груп серед співгромадян, згода допускати їх лише як відвідувачів країни [10].

Крайній ступінь дистанційованості – ксенофобія, коли індекс перевищує 6 балів. За даними моніторингу, арабам, афганцям, чеченцям респонденти ладні заборонити навіть в'їзд в Україну. За даними моніторингу, за час спостереження питома вага психологічно відкритих (толерантних) людей знизилася більш як утричі. Близько половини населення наразі становлять люди з ізоляціоністськими настановами. Особливе занепокоєння викликає розростання ксенофобських настроїв: кількість їх носіїв зросла в чотири рази. Такі настрої, на жаль, обумовлюють відповідні дії. Упродовж останніх років кількість злочинів, через які постраждали іноземні громадяни, збільшилася вдвічі – з 604 у 2002 році до 1178 у 2007 р., з яких 63,5% (749 злочинів) було вчинено щодо громадян держав СНД, 36,4% (429 злочинів) стосовно іноземців з інших країн, у т. ч. 25 злочинів було здійснено щодо африканців. Упродовж 2008 р. стосовно іноземних громадян учинено 576 протиправних діянь. За перше півріччя 2009 р. – 396, 61,3% (243 злочини) із яких розкрито, у т. ч. 13 з 16 умисних убивств, 16 тяжких тілесних ушкоджень, 5 з 8 середньої тяжкості тілесних ушкоджень, 17 з 27 хуліганських дій [10].

Виділити серед цих злочинів ті, які здійснено на ґрунті ненависті, неможливо, оскільки до недавнього часу така статистика не велася. Однак Конгрес національних громад України відстежує саме такі випадки. За даними моніторингу цієї організації, від нападів, які здійснюються переважно молодиками зі скінхедських та неонацистських організацій, постраждало у 2007 р. 88 осіб, 2008 р. – 83, у першому півріччі 2009 р. – 23 особи. Якщо 2005 р. міжнародні експерти вважали, що рівень ксенофобії в Україні нижчий, ніж в інших державах Центральної та Східної Європи, набагато нижчий, ніж в Росії, то 2007 р. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ECRI) у своїй

третьої доповіді по Україні відзначила, що іноземні студенти з країн Азії та Африки зазнають расистських нападів як на території студентських містечок, так і поза ними, проте здебільшого не звертаються до поліції, побоюючись помсти [10].

Крайньою формою ксенофобії є насильство на ґрунті ненависті. Воно пов'язується з екстремістськими групами та організаціями, насамперед скінхедами. Цей рух виокремився із середовища футбольних фанатів у 1960ті роки у Великобританії, в Росії з'явився наприкінці 1990х рр. і швидко сформувався за фінансової підтримки ультраправих політичних сил в організований неонацистський рух. В Україні він став помітним в останні п'ять років. За даними МВС, найчисельніші групи скінхедів зафіксовано в Києві, Дніпропетровську, Запоріжжі, Львові, Севастополі, Чернігові та Автономній Республіці Крим. На обліку столичної міліції перебувають близько п'ятисот осіб віком 14 – 27 років (понад 30 з них мають суди мість), які зараховують себе до скінхедів. Зазвичай це групи по 20 – 50 осіб без чіткої організаційної структури, можуть об'єднувати ся для свідомого виконання яких небудь дій, після чого розпадатися до наступної акції. Однак, на думку експертів, вуличне насильство поступово організовується, що значно підвищує його небезпеку.

Серед організацій, ідеологія яких містить расистські положення, можна назвати «РІД» (Революція і держава). Вона виступає за тимчасове перебування всіх іноземців в Україні, заборону міжетнічних шлюбів тощо. Сайт організації містить значну кількість матеріалів антиіммігрантської, антисемітської спрямованості. Ксенофобські позиції сповідує Соціалпатріотична асамблея слов'ян «СПАС», яка закликає до національно-визвольної боротьби за повернення слов'ян до влади в Україні. Асамблея спеціалізується на проведенні скандальних акцій, і, за деякими даними, навіть намагалася створити бойову організацію «Чорну сотню». Організації, так би мовити, традиційного націоналізму (УНА-

УНСО, ВО «Свобода» тощо), як правило, відмежовуються від радикальних рухів, усвідомлюючи наслідки расизму і ксенофобії для свого іміджу. Нейтралізація основних чинників міжетнічного напруження, утвердження високого рівня толерантності в українському суспільстві потребують постійних цілеспрямованих зусиль з боку держави.

Насамперед маємо удосконалити законодавство України щодо протидії расизму та ксенофобії, розкриття та покарання злочинів на ґрунті ненависті, необхідні доповнення до Кримінального та Адміністративного кодексів. Варто також підвищити рівень і розширити повноваження міжвідомчої групи з питань запобігання ксенофобії та расизму при Державному комітеті України у справах національностей та релігій. У проектах Концепції державної міграційної політики та державної етнополітики необхідно врахувати урізноманітнення етнічного складу населення в результаті міграції як загальносвітової тенденції [10].

Разом з тим будь яке удосконалення правових норм недостатнє без належного їх виконання. Необхідно посилити контроль за правозастосуванням законів щодо дискримінації, нетерпимості та насильства на ґрунті расової й етнічної належності, особливу увагу приділяти діяльності груп екстремістської спрямованості.

Такий контроль має поширюватися й на особовий склад правоохоронних органів, з яким потрібно проводити систематичну освітньовиховну роботу. Передумовою успішних дій держави щодо запобігання ксенофобії може бути запровадження належного моніторингу проявів нетолерантності на етнорасовому ґрунті у співпраці з неурядовими організаціями. Саме громадські організації національних меншин, громади мігрантів мають стати основними партнерами держави у забезпеченні толерантних міжетнічних стосунків.

3.2. Протидія поширенню ксенофобії і шовіністичних поглядів

Задля протидії поширенню ксенофобських поглядів за останні роки в Україні з'явився ряд проектів та ініціатив, які ставлять за мету подолання нетолерантності. Частина цієї діяльності реалізується різними громадськими організаціями, що підтримуються закордонними інституціями та враховують міжнародний досвід боротьби з ксенофобією і расизмом. Наприклад, міжнародна громадська організація Міжнародна Амністія (Amnesty International) має представництво в Україні та спрямовує свою роботу на захист і утвердження прав людини. Міжнародна Амністія представляє собою всесвітній рух сфокусований на захисті основоположних прав людини та повагу до них. Головна місія цієї організації полягає у проведенні досліджень і прийнятті заходів із попередження та припинення кричущих порушень будь яких прав людини [19, с. 144-145].

Восени 2009 року у Києві пройшла інформаційна акція проти расизму, - «Я кажу расизму Ні», що була організована активістами Міжнародної Амністії в Україні.

Іншим прикладом виступає діяльність Ініціативи розмаїття, яка розпочала свою роботу в Україні у 2007 році, як результат співпраці Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні. Остання, згуртовує навколо себе понад 50 організацій, які реалізують проекти з популяризації ідеї розмаїття та протидії різним формам нетерпимості, зокрема расизму та ксенофобії. Ця ініціатива пропагує захист людської гідності, добробут мігрантів, біженців та ЛГБТ спільнот в Україні.

Таким чином, звернути увагу на проблему ксенофобії в Україні можливо лише через поширення інформації, донесення її до суспільства через обмін результатами досліджень і моніторингів, розробку

соціальної реклами тощо. Це є запорукою ефективної протидії цим негативним явищам [19, с. 145-147].

Варто відзначити, що більшість ініціатив спрямованих на подолання ксенофобії в Україні не є надто масштабними і не можуть охопити все суспільство в цілому. Тому важливо здобувати державну підтримку та розробляти власні державні програми популяризуючи ідеї толерантності у суспільстві. Важливе місце у цій системі мають посісти навчальні заклади різних рівнів та ЗМІ. Проте, навіть невеликі місцеві ініціативи допомагають переосмислити проблему ксенофобії хоча б частині суспільства.

3.3. Нормативне забезпечення

Основа нормативної бази у питанні протидії ксенофобії складає національне законодавство України. У сфері злочинів на ґрунті ненависті його можна порівняти з законодавством багатьох європейських країн. Рівність та гідність гарантується Конституцією України, Кримінальним кодексом передбачено посилення покарання за злочини на ґрунті расової ворожнечі тощо. За останні десятиліття, Україна ратифікувала найважливіші міжнародні угоди. Проте найбільша проблема полягає у послідовному застосуванні вже існуючих законів для захисту різних соціальних груп. Утім, українські правозахисні організації та міжнародні інституції розробляють власні пропозиції щодо адаптації законів вимогам часу. Це, зокрема стосується насамперед вимоги прийняття спеціального антидискримінаційного закону.

Звернемося до тексту Конституції України. У частині 1 статті 3 записано: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою

діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Стаття 26 говорить: «Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України». Стаття 37 забороняє утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення. У статті 24, яка гарантує рівні конституційні права та свободи незалежно від раси, кольору шкіри, релігії, походження, мови та інших ознак міститься проблема, адже її дія поширюється лише на громадян України. Правозахисні організації та Європейська Комісія проти расизму й нетолерантності вимагають доповнити цей список, щоб ці права й свободи гарантувалися всім особам, які перебувають на території України (у тому числі особам без громадянства та іноземцям, а не лише громадянам України). Український парламент поки що не розглядав зміни до цього пункту [4, с. 151-152].

Згідно з Кримінальним кодексом України, осіб, яких підозрюють у злочині на ґрунті расової ворожнечі, можна притягнути до відповідальності за рядом законів. У ККУ – це статті 161 та 67. Наприклад, Стаття 161. Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань: «Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі,

етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Дії, перелічені в частині 1 цієї статті, можуть каратися грошовим штрафом, виправними роботами та обмеженням волі на термін до п'яти років. Частина 2 передбачає більш суворе покарання за наявності певних обставин: «ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою, караються виправними роботами до двох років та позбавленням волі на строк від двох до п'яти років». Частина 3 містить тези про те про те, що: «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили тяжкі наслідки, смерть потерпілого, караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років [4, с. 152].

Окрім КУ та ККУ, є ще цілий ряд інших законів, які повинні запобігати злочинам на ґрунті ненависті та дискримінації. Це насамперед: «Закон про свободу совісті та релігійні організації» (1993), який закріплює в статті 4 рівні права всіх громадян України в економічному, соціальному, політичному та культурному житті незалежно від їхньої релігійної приналежності; Закон України «Про друковані засоби масової інформації» (1992), який забороняє пропаганду війни, насильства, жорстокості та розпалювання міжнаціональної, релігійної ворожнечі; Закон України «Про національні меншини в Україні», а також закон України «Про правовий статус іноземців» (2001), стаття 2 якого передбачає, що іноземці мають такі самі права, свободи та обов'язки, як і громадяни України, і що вони рівні перед законом незалежно від їхнього походження й статусу.

Отже, законодавство України містить широкі можливості покарання за злочини на ґрунті ненависті. У світлі міжнародного права наша держава підписала та ратифікувала основні конвенції із захисту прав людини і громадянина. Наразі потрібно приділити більше уваги застосуванню цих норм у реальному житті [4, с. 154-155].

У зв'язку з відсутністю сьогодні окремого органу чи підрозділу у системі органів внутрішніх справ, який відповідав би за забезпечення протидії ксенофобії та расизму, а також відсутністю налагодженої співпраці з іншими державними органами, що мають повноваження у вказаній сфері, складається ситуація, що зумовлює можливість дискримінаційних зловживань та погіршення криміногенної ситуації в цілому. Розроблені за останні роки стратегічні документи, пов'язані з реформуванням поліції, сприятимуть заповненню прогалин у механізмі попередження ксенофобії та дотримання прав людини, зокрема, що стосуються взаємодії правоохоронних та інших органів державної влади у сфері протидії ксенофобії, а також проблеми профілактики ксенофобного поведіння, у тому числі серед самих правоохоронців, для чого необхідно: розробляти навчальні програми і посібники з протидії ксенофобії та проводити інтерактивні просвітні заняття для працівників поліції та курсантів правоохоронних вищих навчальних закладів; висвітлювати процес боротьби з ксенофобією, зокрема – створювати інформаційні повідомлення в Інтернеті та у пресі; відкривати сторінки у соціальних мережах; проводити виступи на спеціалізованих конференціях та круглих столах за участю працівників поліції тощо [3, с. 70-71].

В перспективі, протидію ксенофобії у різних її проявах має здійснювати окремий державний орган із залученням до цієї роботи громадськості. У висновках ЄКРН у 2015 році йшлося: «2013 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини затвердив Стратегію діяльності у сфері запобігання та протидії дискримінації в Україні на 2014–2017 роки; 2014 року Кабінет міністрів України заснував Раду міжнаціональної злагоди та створив посаду Урядового уповноваженого з питань етнонаціональної політики з метою сприяння захистові прав національних меншин та корінного населення; у вересні 2014 року Кабінет міністрів України своїм розпорядженням затвердив

повноваження Міністерства культури, поставивши перед ним завдання сприяти толерантності та запобігати розпалюванню ненависті й дискримінації за етнічним походженням». Отже, було зафіксовано конкретні результати України на цьому шляху.

Однак, вже у липні 2016 року Урядовий уповноважений з питань етнонаціональної політики залишив посаду й вона залишається вакантною, а Рада міжетнічної згоди не працює. Проте, того ж року Міністерство культури розширило функціональні можливості Департаменту у справах релігій та національностей, створивши два додаткових відділи, які займаються міжнародними відносинами та захистом національних меншин. До того ж, роботу по запобіганню дискримінації Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

2011 року було ухвалено новий Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», а його застосування було доручено Державній міграційній службі. Однак, переведення Державної міграційної служби під нагляд Міністерства внутрішніх справ не могло гарантувати неупередженого застосування порядку визначення статусу біженця. Державна міграційна служба й далі відповідає за виконання цього закону та обробку заяв про отримання статусу біженця. За даними УВКБ ООН, хоча за останні роки до порядку отримання статусу біженця та практики його застосування внесено покращень, як-от можливість отримати безкоштовну правову допомогу в другій інстанції, чинний порядок визначення статусу біженця все ще не відповідає мінімальним стандартам. Наприклад, особам, які просять статусу біженця, не надають перекладачів, час для подання заяв є безпідставно коротким, а особам, яким відмовлено в цьому статусі, не повідомляють про причину відмови. Особи, які просять статусу біженця, не мають змоги скористуватися неупередженою та ефективною процедурою визначення цього статусу [4, с. 155-156].

У 2016 році за рішенням Кабінету міністрів було створено Державне бюро розслідувань (ДБР). Його діяльність спрямовано на розслідування злочинів (за винятком тих, що пов'язані із корупцією), що їх вчинили високопосадовці, державні службовці, судді та працівники правоохоронних органів. Хоча компетенція ДБР включає правопорушення, які вчинили працівники поліції, воно займається певними серйозними злочинами (організована злочинність та катування або інше жорстоке, нелюдське або принизливе для гідності ставлення або покарання). Також, в Управлінні забезпечення прав людини Національної поліції створено нову установу для розгляду скарг на дії поліції. Нею керують цивільні особи, а не персонал поліції, але оскільки вона звітує безпосередньо голові поліції, вона не може бути незалежною та неупередженою [4, с. 157].

На сьогодні немає спеціальних положень про покарання за публічні висловлювання, з расистських мотивів або ідеології, що звеличує або принижує певну групу осіб на підставі їхньої раси, кольору шкіри, мови, релігії, громадянства або національного чи етнічного походження. У Кримінальному кодексі не передбачено покарання за публічне заперечення, тривіалізацію, виправдання або звільнення від відповідальності за злочини геноциду, злочини проти людяності або воєнні злочини. Важливим кроком, стало прийняття Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» у 2015 році. Згідно його положень: «визнається злочином публічне заперечення або виправдання «кримінального характеру» радянського та нацистського режимів, а також виготовлення, розповсюдження та публічне використання комуністичної та нацистської символіки». Разом із тим, Додатковий протокол до Конвенції про кібер злочинність, учасницею якої є Україна, вимагає від держав визнати злочином також заперечення, явне применшення,

схвалення або виправдання геноциду або злочинів проти людяності, вчинених за допомогою комп'ютерних систем [5, с. 160].

У вересні 2012 року прийнято Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». У редакції 2014 року він містить деякі недоліки, усунення яких сприятиме вдосконаленню законодавчої бази боротьби з расовою дискримінацією.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи ми можемо сказати, що явище ксенофобії супроводжує людство впродовж всієї його історії. Оцінюючи досвід минулих століть і десятиліть, воно отримало переважно негативні характеристики, що не сприяють успішному сучасному суспільному розвитку.

Ксенофобія може проявляти себе у багатьох формах, зокрема у вигляді расизму, антисемітизму, упередженому ставленні до деяких народів, дискримінації мігрантів, біженців, ознак статі або сексуальної орієнтації тощо.

Згідно проаналізованих джерел ми можемо говорити, що ксенофобія як проблема характерна для двох перших десятиліть незалежності України. За останні роки відбулася відносна стабілізація рівня етнопатріотичної толерантності. Одним із головних консолідуючих факторів виступив військовий конфлікт на сході України, який виявив згуртованість представників різних етносів, які мешкають в Україні. Разом з тим, розпочалося переосмислення історії кримсько-татарського народу, представники якого були одними із головних об'єктів нетерпимості. Разом, із тим в сучасному українському суспільстві не зникли такі явища як антисемітизм, ромофобія, гомофобія тощо. Таким чином, боротьба із ксенофобією залишається на порядку денному в Україні та світі. Особливо це актуально з урахуванням зростання міграційного потенціалу в нашій державі.

Основа нормативної бази протидії ксенофобії складають: Конституція України, ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», ст. 161 Кримінального кодексу, ЗУ «Про друковані засоби масової інформації», ЗУ «Про національні меншини в Україні», ЗУ «Про правовий статус іноземців», ЗУ «Закон про свободу совісті та релігійні організації», Стратегія діяльності у сфері запобігання

та протидії дискримінації в Україні на 2014–2017 рр., ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» тощо.

Важливим кроком у боротьбі із ксенофобією є підготовка та виховання нових кадрів правоохоронних органів. Досвід попередніх десятиліть показує, що доволі часто правоохоронці не лише не здійснювали активних заходів із протидії нетерпимості, а й самі були суб'єктами проявів дискримінації. Новий закон про Національну поліцію містить положення про заборону будь-яких привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками. Зокрема, у статті 49 вказано, що: «На службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які володіють українською мовою».

Одним з ефективних заходів протидії ксенофобії є просвітницька діяльність, яка реалізується через роботу органів державної влади, правозахисні громадські організації та освітні заклади. Утім, також важливо звернути увагу на вдосконалення системи правових норм, які захищатимуть громадян від проявів ксенофобії та механізмів притягнення до відповідальності винних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борьба с расизмом и ксенофобией в Центральной и Восточной Европе: тенденции, препятствия и перспективы / сост. Нилс Муйжниекс. URL:
http://providus.lv/article_files/1490/original/Struggle_racism_RU.pdf?1331718174
2. Види та форми проявів ксенофобії в Україні URL:
<http://dobrda.gov.ua/tsikavi-fakty/vidi-ta-formi-proyaviv-ksenofobiji-v-ukrajini> (Дата звернення: 10.03.2021).
3. Галай В. Попередження ксенофобії у діяльності поліції // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – С. 67-72.
4. Гринчак, Алла Анатоліївна. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму : навчальний посібник / А. А. Гринчак. – Харків, 2018. – 248 с.
5. Два года войны: Ксенофобия в Украине в 2015 г. Информационно-аналитический доклад по результатам мониторинга. URL:
http://www.vaadua.org/sites/default/files/files/Xenophobia_in_Ukraine_2015.pdf
6. Закон України Про національну поліцію. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
7. Завдання органів державної влади у справі утвердження принципів толерантності та боротьби з проявами расизму і ксенофобії в українському суспільстві. Аналітична записка. URL:
<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/zavdannya-organiv-derzhavnoi-vladi-u-spravi-utverdzhennya-principiv>
8. Запобігання проявам расизму, ксенофобії та нетерпимості в українському суспільстві. Аналітична записка. URL:
<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/zapobigannya-proyavam-rasizmu-ksenofobii-ta-neterpimosti-v-ukrainskomu>

9. Звіт за результатами моніторингу імплементації Національної стратегії у сфері прав людини (станом на 1 липня 2016 року). – URL: <http://hro.org.ua/index.php?id=1474398520>
10. Малиновська О., Авчухова А. Запобігання ксенофобії та расово етнічній нетерпимості в контексті суспільної безпеки // Стратегічна панорама. – 2010. – №1. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Malynovska_Olena/Zapobihannia_ksenofobii_ta_rasovo-etnichnii_neterpymosti_v_konteksti_suspilnoi_bezpeky.pdf
11. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Про зняття застережень див. Указ Президії ВР УРСР № 7248-XI від 14.03.89; Поправки до Конвенції див. в постанові ВР № 3936-12 від 04.02.94, ВВР 1994, № 23, с. 169) // Верховна Рада України. – URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105
12. Небеська М.С. Проблеми протидії расизму та ксенофобії в українському суспільстві / М.С. Небеська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2017. - № 1. – С. 34 - 36.
13. Расизм та ксенофобія в Україні – нові виклики у сфері захисту прав людини // Українська гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/2008/06/rasyzm-ta-ksenofobiya-v-ukrajini-novi-vykylyky-u-sferi-zahystu-prav-lyudyny/>
14. Оцінка стану толерантності українського суспільства: ризики і можливості для формування національної єдності. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/ocinka-stanu-tolerantnosti-ukrainskogo-suspilstva-riziki-i>
15. Практичне право: на попередження ксенофобії: Навч. посіб. / Галай А. О., Галай В. О., Мосюк М. М., Пипченко Б. Ю., Скороходько К. В.; за ред. Галай А. О. – К.: КНТ, 2011. – 200 с.

- 16.Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму: навчально методичний посібник /уклад. А. А. Гринчак. – Харків : НЮУ, 2018. – 257 с.
- 17.Проблема попередження проявів дискримінації, ксенофобії та расизму щодо представників новітніх міграційних спільнот. Аналітична записка. URL:
<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/problema-poperedzhennya-proyaviv-diskriminacii-ksenofobii-ta-rasizmu-schodo>
- 18.Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 року № 322 (п.105-11). URL:
http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR151393.html
- 19.Попередження проявів ксенофобії в полікультурному суспільстві: практичний посібник для державних службовців та працівників правоохоронних органів. – К. : Міжнародна Блігодійна Організація «Ромський жіночий фонд «Чіріклі», 2009. – 70 с.
- 20.Пономарьов С.Ю., Федорович І.Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: Посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. – К.: Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. – 74 с.
- 21.Протидія ксенофобії в Україні: законодавчі аспекти та адвокатська практика. Навчально-практичний посібник / Дроздов О.М., Стебелев А.М., Кравчун А.С., Гончаров М.С. – Київ, 2012. – 285 с.
- 22.Україні потрібен орган протидії расизму – Рада Європи // Служба ВВС Україна. URL:
https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/02/120221_racism_ukraine_report_it

23. Явір В. Ксенофобія як виклик етнополітичній безпеці України / В. Явір // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – Випуск третій. – Житомир-Київ-Краків. – 2013. – С.119–125.
24. Явір В.А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт: монографія. – Київ: Логос, 2018.